

JOLANTA KOWALIK

(Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Humanistyczny
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych)

 <https://orcid.org/0000-0003-4801-5896>

PETERSBURG - MIASTO MĘŻCZYZN ŻYCIE TOWARZYSKIE W STOLICY CARÓW

Petersburg to dawna stolica Imperium Rosyjskiego, ówczesny „mózg Imperium”¹, a współcześnie jedno z największych miast Rosji i jednocześnie najwyrazistszy symbol minionej potęgi carów. To tam krzyżowały się drogi różnych grup społecznych oraz losy osób różnej narodowości. Petersburg w XIX w. był przede wszystkim siedzibą carskich władz, ale także stanowił centrum rozwijającej się rosyjskiej kultury, sztuki i nauki. Miasto to również na przestrzeni wieków nieustannie zwiększało swoją liczbę mieszkańców. W 1800 r. zamieszkiwało w nim 220 tys. ludzi, w 1818 r. 386 tys., w 1869 r. 667,2 tys., a już w 1881 r. populacja mieszkańców wzrosła do 861,3 tys.² Dziewiętnastowieczny Petersburg można określić również mianem „miasta mężczyzn”, czego dowodzą statystyki, wskazujące na przewagę liczby mężczyzn nad liczbą kobiet. Począwszy od 1869 r. kiedy to na 100 kobiet przypadało aż 123 mężczyzn³, stosunek ten tylko nieco zmniejszył się, w 1881 r. na 100 kobiet przypadało 122 mężczyzn, a w 1890 r. na 100 kobiet 116 mężczyzn⁴. Na znaczącą liczbę mieszkańców płci męskiej miała wpływ przede wszystkim ludność napływowa, pochodząca głównie z poszczególnych prowincji Imperium, w tym arystokracja, urzędnicy,

¹ Поляки в Петербурге в первой половине XIX века. Сборник, ред. А.И.Федута, Москва 2010, s. 6.

² Энциклопедия Санкт-Петербурга, <http://www.ensspb.ru/object/2805379469?lc=ru>, [data dostępu: 1.10.2018 r.].

³ Санктпетербург по переписи 10 декабря 1869 года. Население по возрастам, семейному состоянию, вероисповеданиям, народностям, сословиям и грамотности, С.-Петербург 1872, s. 22.

⁴ С.-Петербург по переписи 15 декабря 1890 года, cz. 1–4, Перепись жителей, С.-Петербург 1891, s. 9.

ziemianie, wojskowi, studenci, chłopci. Część z nich przyjeżdżała w interesach, w sprawach służbowych, ale większość z nich szukała pracy, licząc na poprawę swego losu. Petersburg nie należał do najtańszych miast pod względem warunków i jakości życia, dlatego często do stolicy przyjeżdżali wyłącznie mężczyźni, szukając zatrudnienia w strukturach administracyjnych czy w wojsku, niejednokrotnie pozostawiając krewnych w swoich rodzinnych miejscowościach, gdzie były niższe koszty utrzymania. Warto tu podać przykład jednej z najliczniejszych grup napływowych do stolicy carów, czyli Polaków. W 1869 r. wśród 17,5 tys. Polaków przybyłych do miasta 43% przynależało do stanu szlacheckiego i 26% stanowili wojskowi⁵.

Stolica stała się dla części przybywających z prowincji stałym miejscem zamieszkania, dla części zaś – chwilowego pobytu. Miasto musiało dla swoich mieszkańców dostarczać różnorodnego typu rozrywek, zarówno w sferze duchowej, jak i spełnienia potrzeb fizycznych. Ten świat otwierał się zwłaszcza przez męską częścią społeczności Petersburga. Dlatego celem artykułu będzie przedstawienie oblicza stolicy carów w XIX w. poprzez ukazanie rozrywek typowych dla mężczyzn, ale także tych, gdzie krzyżowały się kontakty damsko-męskie, w których dominowała jednak męska płęć.

Dla osób z wyższej warstwy spektrum rozrywek był znacznie szersze i bardziej wyrafinowane. Był to świat niedostępny dla znacznej większości męskiej społeczności miasta, ponieważ tu liczyło się przede wszystkim pochodzenie, gdyż jak wspominał Tadeusz Bobrowski:

domy rosyjskiej arystokracji odmykały się niełatwo przed młodym młodzieńcem nieznanego nazwiska, nie naznaczonego żadną potężną protekcją światową. Otwierały się one przed mundurem oficera gwardii lub kamerjunkra przynajmniej⁶.

Jednym z przykładów takiego miejsca spotkań w męskim gronie, o charakterze towarzysko-biznesowym, stał się dla petersburżan tzw. Angielski Klub. Powstał on w drugiej połowie XVIII w. w Petersburgu (kluby o tej samej nazwie powstały także w Moskwie i innych większych miastach Imperium Rosyjskiego). Został założony przez Anglików, przybywających do stolicy w interesach. Bardzo szybko zdobył popularność wśród męskiej części mieszkańców miasta. Był to klub, do którego od początku przyjmowano tylko mężczyzn. Wśród jego członków znaleźli się przedstawiciele arysto-

⁵ T.M. Smirnowa, *Ludność polska w Petersburgu–Piotrogradzie–Leningradzie*, <http://www.polskipetersburg.pl/hasla/ludnosc-polska-w-petersburgu-piotrogradzie-leningradzie>, [data dostępu: 30.11.2018 r.]; B. Graczyk, *Polacy w Petersburgu od XVIII wieku do początku XXI. Historia, liczebność, struktura społeczna*, [w:] *Petersburg i Polska*, red. D. Konstantynow, Kraków 2016, s. 7.

⁶ T. Bobrowski, *Pamiętnik mojego życia*, cz. 1, Lwów 1900, s. 379.

kracji, oficerowie, urzędnicy, pisarze, architekci, stopniowo otwierano drzwi również przedstawicielom zamożnej burżuazji. Klub był miejscem wymiany poglądów i toczących się dyskusji politycznych, spotkań biznesowych, ale przede wszystkim spełniał funkcje rozrywkowo-towarzyskie, gdyż wszelkiego rodzaju zebrania i rozmowy członków klubu toczyły się przy suto zastawianych stołach (kuchnia i przyrządzone tam potrawy były bardzo ważną częścią funkcjonowania klubu i ich członków, bardzo wysoko ceniono podawane tam potrawy, które słynęły ze swej wykwintności⁷), często zakrapianych alkoholem, urozmaicanymi spacerami, graniem w karty, w kręgle czy w bilard przy akompaniamencie muzyki. Tego typu „biesiady” trwały bardzo często do późnych godzin nocnych. Klub zyskał miano prestiżowego, gdyż nie każdy chętny mógł wstąpić do niego i nie każdego było stać na członkostwo, gdyż roczna opłata za bilet uprawniający do uczestnictwa w spotkaniach wynosiła w latach sześćdziesiątych XIX w. 100 rubli⁸. Na zebraniach odbywało się głosowanie, na podstawie którego przyjmowano nowych członków. Klub był swoistym miejscem rozrywki dostępnym tylko dla mężczyzn, jak wspominał jeden z jego członków:

codziennie przyjeżdżałem do klubu czytać gazety przed obiadem, następnie odbywały się rozmowy na tarasie albo w sadzie, potem udawaliśmy się z członkami „rodziny” głównie na wyspy [...] albo do teatru, potem wracaliśmy do klubu na kolację i znowu biesiadowaliśmy, a o 2 godzinie udawaliśmy się do domu⁹.

Omawiając szlachecki męski świat, należy wspomnieć o pojedynkach honorowych, stanowiących część rosyjskiej kultury i tradycji szlacheckiej. Taka forma rozwiązywania konfliktów i wymierzania sprawiedliwości dotarła do Rosji dopiero w XVII w. Bardzo szybko zdobyła popularność wśród arystokracji i szlachty, która w ten sposób broniła swojej czci, dobrego imienia czy walczyła w ten sposób niejednokrotnie o kobietę. Stały się one w Rosji do tego stopnia popularne, że w ten obyczaj musieli ingerować carowie, odgórnie zakazując prowadzenia pojedynków. Tak postąpili Piotr I, Katarzyna II i Mikołaj I, którzy nałożyli kary na uczestników pojedynków, a tym samym kwalifikując sam pojedynek jako rodzaj przestępstwa¹⁰. Nie powstrzymało to jednak szlachty przed dochodzeniem swoich racji na drodze pojedynku, gdyż

⁷ *Столетие С.Петербургского Английского Собрания*, С.-Петербург 1870, s. 28–29. Wśród członków klubu znajdowało się wielu kucharzy.

⁸ Ibidem, s. 33.

⁹ Ibidem, s. 36.

¹⁰ А. Беликов, Б. Беликов, *Дуэли в Российской империи (XVIII – первая половина XIX вв.)*, „Наука. Религия. Суспільство” 2013, nr 4, s. 55–62.

w ówczesnym szlacheckim światopoglądzie obrona honoru miała pierwszorzędne znaczenie. Rozkwit prywatnych pojedynków przypada na XIX w., chociaż trudno ustalić liczbę przeprowadzonych starć, gdyż toczyły się one zazwyczaj w tajemnicy. Warto jednak przytoczyć nazwiska osób, biorących udział w pojedynkach, które szerokim echem odbiły się w Rosji. To chociażby pojedynki między Aleksandrem Rylewem a księciem Szachowskim, czy Aleksandrem Gribojedowem a Aleksandrem Jakubowiczem. Warto dodać, że w pojedynkach zginęli również najwybitniejsi przedstawiciele rosyjskiej kultury jak Aleksander Puszkina czy Michaił Lermontow¹¹.

Obrona czci i honoru szczególnie ważną rolę odgrywała w korpusie oficerskim i tam również bardzo często dochodziło do rozwiązań siłowych. Dlatego w 1894 r. oficjalnie wydano pozwolenie na prowadzenie pojedynków pod nadzorem Sądu Towarzystwa Oficerskiego. W tym celu wprowadzono tzw. oficerski kodeks pojedynków, obowiązujący na każdym szczeblu wojskowym. Kodeks ściśle regulował prawa i obowiązki wyzwanego, wyzywającego, zastępców i prowadzącego pojedynek oraz sam sposób prowadzenia starcia. Jednym z powodów wydania tego regulaminu był zupełny brak kontroli państwa nad prowadzonymi pojedynkami w wojsku oraz, jak zaznaczono we wstępie kodeksu, zanikiem tradycyjnych elementów towarzyszących walce¹². Dla przykładu tylko od 1894 do 1910 r. w rosyjskiej armii odbyło się ponad 300 pojedynków¹³.

Petersburg przede wszystkim słynął z balów i dostojnych przyjęć, podczas których gromadziła się śmietanka towarzyska miasta. Najsłynniejsze z nich były organizowane na dworze cara. W 1839 r. tak opisywał dworskie życie Petersburga francuski pisarz i podróżnik Astolphe de Custine:

Wieczorem odbywają się uroczystości, jakie można zobaczyć tylko w Rosji, rano – przyjmowanie gości na dworze, publiczne obchody, parady na lądzie i morzu [...] to miasto bajecznej rozkoszy nie jest podobne do żadnej stolicy cywilizowanej Europy, chociaż budowano go na ich wzór¹⁴.

Dla młodych kawalerów bal był okazją do poznania dam i włączenia się w krąg męskiego towarzystwa. Równie popularne co bale, były tzw. salony, będące nieodłączną częścią XIX-wiecznego życia towarzyskiego, początkowo

¹¹ Ibidem, s. 57.

¹² П.А. Швейковский., *Суд общества офицеров и дуэль в войсках российской армии (действующее законодательство со всеми комментариями)*. Настольная книга для офицеров всех родов оружия, С.-Петербург 1898, s. 6.

¹³ В.Г. Хандорин, *Дуэль в России*, „Родина” 1993, nr 10, s. 87–93.

¹⁴ Астольф де Кюстин, *Россия в 1839 году*, [в:] *Россия первой половины XIX в. глазами иностранцев*, ред. Ю.А. Лимонов, С.-Петербург 1991, s. 477.

dostępne tylko dla osób pochodzących z wyższych sfer. Ta „salonowa kultura”¹⁵, charakterystyczna początkowo dla arystokracji, poszerzyła swój zasięg na inne grupy społecznej, jak artystów, pisarzy, muzyków, urzędników. Przebywanie „na salonach” było ważnym elementem życia miejskiego. Były one przede wszystkim miejscem spotkań towarzyskich, wymiany poglądów, poznawania i szerzenia kultury. Należy dodać, że szczególne miejsce zaczęły zajmować w nich również kobiety, a nawet same chętnie pełniły role gospodyń¹⁶. Oczywiście kolejnym miejscem spotkań damsko-męskich były teatry i opery. Do Petersburga zjeżdżały się trupy aktorskie i opery z różnych części Europy¹⁷. Jednak ze względu na wysokie ceny biletów, teatry i opery były w większości dostępne tylko dla elit.

Popularnym miejscem spotkań mieszkańców stolicy carów stały się restauracje. To kolejny przykład świadczący o zdominowaniu przez mężczyzn tego typu spotkań, o czym dowodzi sam do nich dostęp. Pierwsze restauracje zaczęły powstawać w Petersburgu na początku XIX w.¹⁸ Głównymi klientami restauracji byli mężczyźni, zwłaszcza kawalerowie. Kobiety bardzo długo nie miały możliwości korzystania z tego typu lokali, gdyż nie uważano, żeby było to miejsca odpowiednia dla dam¹⁹. Początkowo restauracje stanowiły miejsce spożycia posiłku i rozmów towarzyskich przeznaczonych dla osób z wyższej sfery, ale już w drugiej połowie XIX w. stanowiły one niemalże „centrum życia nocnego”, sposobem spędzania wolnego czasu oraz miejscem swawoli²⁰. Z czasem zaczęto tam organizować loterie, aukcje, przedstawienia, a nawet różnego rodzaju spektakle. Miała na to wpływ systematycznie zwiększająca się liczba powstających lokali na terenie całego miasta, w tym przeznaczone dla robotników, kupców, drobnych urzędników czy studentów.

Omawiając różnego rodzaju formy spędzania czasu przez mężczyzn należy zaznaczyć, że przedstawicielom tej płci, z racji panujących XIX-wiecznych zasad i obyczajów, było łatwiej w kwestii nawiązywania stosunków towarzyskich i wyborze form rozrywek. Zgodnie z panującą etykietą w sferach wyższych, kobiecie nie wypadało pokazywać się samej w wielu miejscach, ta-

¹⁵ Е.Н. Палий, *Русский дворянский салон XIX века*, „Вестник ТГУ” 2009, nr 1 (69), s. 154–159.

¹⁶ Ю.И. Пивоварова, *Роль женщины в литературном салоне (на материале русской культуры начала XIX в.)*, „Ярославский педагогический вестник” 2015, nr 2, s. 127–130.

¹⁷ „Иллюстрированная неделя”, nr 15 z 13.04.1875 r., s. 236.

¹⁸ С.Г. Шкурпат, *Рестораны в системе увеселительных заведений Санкт-Петербурга XIX – начала XX в.*, „Петербургская культурологическая школа с. Н. Иконниковой: история и современность”, t. 210, 2015, s. 268.

¹⁹ *Энциклопедия Санкт-Петербурга*, <http://www.enspb.ru/object/2804016907?lc=ru>, [data dostępu: 4.10.2018 r.].

²⁰ С.Г. Шкурпат, *op. cit.*, s. 268–269.

kich jak teatry, bale, wyścigi konne, restauracje. Pojawienie się bez męskiego towarzysza groziło dorosłej kobiecie stanie się ofiarą pomówień i plotek, a wręcz wykluczeniem ze środowiska. Prawie zawsze musiał towarzyszyć jej mężczyzna²¹. To właśnie mężczyźni mieli większą swobodę obyczajową, co przekładało się na większe możliwości korzystania z doczesnych rozrywek.

Kolejną kwestią był zwiększony dostęp płci męskiej do szkół, a tym samym możliwości kształcenia. W stolicy carów powstały męskie szkoły zarówno wyższego, średniego, jak i niższego stopnia. Ogólnie w Petersburgu zakładów naukowych przeznaczonych wyłącznie dla chłopców w latach siedemdziesiątych XIX w. było 144, a dla dziewcząt 92²². Uczelnie wyższe przyciągały w swe szeregi głównie młodzież szlacheckiego pochodzenia, z różnych części Imperium Rosyjskiego. Warto tu wymienić Imperatorski Uniwersytet, słynne Liceum Aleksandrowskie, Akademii Medyczną czy Wojskową. Dopiero druga połowa XIX w. przynosi zmiany w kwestii dopuszczania kobiet na uczelnie wyższe. Stopniowo wpuszczano je na zajęcia w charakterze słuchaczek. Z czasem otworzono szkoły wyższe, głównie o profilu medycznym, które były skierowane tylko dla kobiet²³.

Petersburg to przede wszystkim miasto kontrastów, jak trafnie ujął Aleksander Puszkina, pisząc o tej północnej stolicy Imperium Rosyjskiego: *Miasto pyszne, miasto biedne*²⁴. Stolica urzekała swoją potęgą, bogactwem, cerkwiami opływającymi złotem, balami słynącymi z przepychu. Dwór carski to świat arystokracji, ale należy pamiętać o znacznie liczniejszej części społeczności Petersburga, która żyła niemalże na granicy egzystencji. Mowa tu przede wszystkim o uboższej warstwie ludzi – chłopach (przenoszących się licznie do miast zwłaszcza po uwłaszczeniu), robotnikach, drobnych kupcach, mieszczanach, ale także urzędnikach najniższych rang. Dla tych mieszkańców odpoczywających po trudach całodziennej pracy dostępne były przede wszystkim karczmy²⁵, gdzie czas upływał na bardziej przyziemnych i pospolitych rozrywkach jak gra w karty, w kości, rozmowach zapijanych alkoholem. Latem, dla wszystkich mieszkańców miasta, urządzano w ogrodach czy

²¹ Правила светской жизни и этикета. Хороший тон, ред. Юрьев и Владимирский, Санкт-Петербург 1889, s. 76–80.

²² A. Doliński, *Listy z Petersburga*, „Kronika Rodzinna”, nr 11 z 18.02/01.03. 1872 r., s. 172.

²³ Т.Г. Семенова, *Высшее образование для женщин в России XIX века (страницы истории)*, [в:] Народное образование. Педагогика. Рубрикатор, ред. В.М. Полонский, Москва 2016, s. 101–111.

²⁴ А.С. Пушкин, *Собрание сочинений в 10 тт.*, т. II, https://rvb.ru/pushkin/01text/01versus/0423_36/1828/0477.htm, [data dostępu: 30.11.2018 r.].

²⁵ Ю.Л. Ясинская, *Трактирные и питейные заведения как часть увеселительно-развлекательной сферы петербурга во второй половине XIX – начале XX вв.*, „Вестник новгородского государственного университета” 2009, nr 51, s. 42–43.

w tzw. ogródkach kawiarnianych publiczne spektakle i wystąpienia teatralne, które mogły stać się dla wielu namiastką życia kulturowego i kolejną formą rozrywki²⁶. Należy jednak podkreślić, że największym problemem wśród tej warstwy społeczeństwa był alkoholizm. Wzrost liczby uzależnionych rósł wraz z rozwojem i powstawaniem nowych fabryk w mieście, a tym samym systematycznie rosnącą liczbą przybywających do niej chłopów. Oczywiście przyczyn szerzącego się pijaństwa wśród robotników było wiele, m.in. tragiczne warunki życia, brak perspektyw na lepsze bytowanie, łatwa dostępność trunków. Ówczesny lekarz medycyny oraz społecznik Nikołaj Grigorjew w wydanej przez siebie książce *Alkoholizm i przestępstwa w Petersburgu*, badając skalę pijaństwa w stolicy, tak opisywał skutki alkoholizmu wśród robotników:

Ci ludzie, w większości przypadków, bez wódki żyć nie mogli, ona jest dla nich wszystkim – ona karmi ich, grzeje, daje i siłę i odwagę, bez niej nie ma radości – tylko z nią można zapomnieć o smutkach²⁷.

W książce tej przytacza również dane statystyczne, potwierdzające problem alkoholizmu wśród mieszkańców, które potwierdzają skalę problemu zwłaszcza wśród mężczyzn. Dla przykładu w latach 1861–1872 w szpitalach na terenie Petersburga z powodu nadużycia alkoholu leczyli się 11 363 osoby, z czego 88% stanowili mężczyźni²⁸. Świadomość skutków alkoholizmu i konieczności podejmowania z nim walki wzrastała jednak powoli wśród społeczeństwa rosyjskiego, co było spowodowane czynnym oporem ze strony samej ludności oraz korzyściami, jakie państwu przynosiły dochody z produkcji i sprzedaży trunków²⁹. Dopiero pod koniec XIX w. intensywniej zwrócono uwagę na ten problem i na skutki pijaństwa wśród społeczeństwa rosyjskiego, o czym świadczy powstawanie w latach dziewięćdziesiątych

²⁶ Иллюстрированная неделя, nr 1 z 6.01.1874 r., s. 7.

²⁷ Н.И. Григорьев, *Алкоголизм и преступления в г. С.-Петербурге. По материалам С.-Петербургских городских больниц и Архива С.-Петербургского окружного суда*, СПб 1900, s. 54.

²⁸ Ibidem, s. 84.

²⁹ W 1861 r. Aleksander II zatwierdził ustawę, która likwidowała monopol władzy na alkohol, a wprowadzała akcyzę od trunków. Dało to początek w Rosji tzw. „liberalizmu alkoholowego”. Od tego momentu każdy mógł zająć się sprzedażą wódki, jeżeli wniósł opłatę 10 rubli za wiadro wódki, tj. 12,3 litra wyprodukowanego alkoholu. Reforma przyniosła fatalne skutki dla społeczeństwa, gdyż gwałtownie zwiększyła się liczba miejsc, gdzie można było dostać alkohol, a tym samym spadły ceny na kupno trunków, co poskutkowało wzrostem alkoholizmu wśród Rosjan. Zob. Н.Е. Рюшкина, *Пьянство и борьба с ним в эпоху винного акциза (1863–1894 гг.)*, „Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена” 2011, nr 143, s. 7–13.

Sankt-Petersburskiego Towarzystwa do Walki z Alkoholizmem czy dopiero w 1900 r. ośrodka dla alkoholików, który mógł przyjąć jedynie 25 mężczyzn³⁰. W jednym raporcie z zebrania towarzystwa apelowano:

Przy tym nie mogę pominąć o ważnym fakcie, jak sposobie spędzania wolnego czasu przez robotników, naród tej kategorii stara się zapełnić wolny czas w pijaństwie albo na grach na pieniądze [...] wszelkie gry hazardowe należy poddać kontroli administracyjnej³¹.

Pisząc o wszelkiego typu rozrywkach dostępnych dla mężczyzn, należy wspomnieć o jeszcze innych formach spędzania czasu przez mężczyzn, a mianowicie o zaspakajaniu potrzeb seksualnych poprzez korzystanie z kobiecej prostytutki. Nie sposób o tym nie wspomnieć, dlatego, że Petersburg, pod względem powstawania i liczebności domów publicznych na terenie całego Imperium, zaliczał się wówczas do ścisłej czołówki³². Tylko w 1879 r. w Petersburgu funkcjonowało 206 domów publicznych³³, nie wliczając przy tym działalności prostytutek tzw. odinoczek, które nie były zatrudnione w domach publicznych, a pracowały m.in. w prywatnych kwaterach. Szerząca się prostytutka, zwłaszcza w miastach, zmusiła rząd rosyjski do ścisłej kontroli zarówno kobiet, uprawiających ten zawód, osób nadzorujących domy publiczne, jak i mężczyzn korzystających z usług prostytutek. Było to związane przede wszystkim z szerzącymi się chorobami wenerycznymi. Najlicniejszą grupą mężczyzn chorujących na syfilis, co wiązano bezpośrednio z korzystaniem z tego typu usług, byli w Petersburgu wojskowi³⁴. Dane o zakażeniach wenerycznych wskazują również, że klientami byli również urzędnicy czy robotnicy³⁵. Prawdopodobnie gośćmi mogli być także studenci, gdyż zgodnie z rozporządzeniem wydanym w 1844 r. przez władzę carską zakazano im wizyt w tego typu miejscach. Palącym problemem dla miasta stała się intensywnie wzrastająca liczba chorób wśród żołnierzy, dla przykładu na lata 1863–1867 na ponad 28 tys. mężczyzn leczących się z chorób przenoszonych drogą płciową, 19,5 tys. stanowili wojskowi³⁶. Starano się powstrzymać szerzącą się chorobę poprzez zwiększenie kontroli nad żołnierzami odwiedza-

³⁰ Н.И. Григорьев, *op. cit.*, s. 65.

³¹ *Труды первого Всероссийского съезда по борьбе с пьянством*, С-Петербург 1910, s. 1532.

³² J. Sikorska-Kulesza, *Zło tolerowane. Prostitution w Królestwie Polskim w XIX w.* Warszawa 2004, s. 9.

³³ Н.Б. Лебина, М.В. Шкаровский, *Проституция в Петербурге: 40-е гг. XIX в. – 40-е гг. XX в.*, <http://statehistory.ru/books/N-B-Lebina--M-V-SHkarovskiy-Prostitutsiya-v-Peterburge/>, [data dostępu: 30.11.2018 r.].

³⁴ М. Кузнецов. *Проституция и сифилис в России*, С-Петербург 1871, s. 102, 115, 125.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, s. 125.

jącymi domy publiczne. Dlatego żołnierze, którzy korzystali z usług danej prostytutki, musieli otrzymać bilet z numerem odwiedzanego domu publicznego i numerem prostytutki, co miało ułatwić komisji zidentyfikowanie źródła zakażenia.

Prostytucja szerzyła się również wśród najuboższej części społeczeństwa, chociaż w stosunku do tej warstwy społecznej lekarzom niełatwo było określić ilość osób zakażonych syfilisem, gdyż wszelkimi sposobami unikano kontroli medycznych. Tego typu miłość praktykowano głównie w karczmach, tanich noclegowniach czy klubach, jak opisywał Michaił Kuznicov, autor *Historii prostytucji w Rosji*:

Kluby odwiedzają mężczyźni wszystkich warstw i wieku [...]. Tam można spotkać i starca, i ojców rodzin, którzy po kryjomu gawędzą z kobietami [...] zachowanie mężczyzn wobec kobiet-prostytutek jest wręcz haniebnie. Objąć, pocałować, uszczypnąć, dotknąć nieznaną kobietę, podstawić jej nogę, żeby upadła – to powszechność. Pijaństwo często doprowadza do szaleństwa i skandali [...] to właśnie tego typu klienci, uczynili z klubów legowiska rozpusty³⁷.

Komisja lekarska w latach czterdziestych XIX w. przeprowadziła rewizję miejsc, gdzie dochodziło do płatnych spotkań damsko-męskich. Bardzo często w najbiedniejszych dzielnicach miasta takimi miejscami były piwnice lub poddasza. W raporcie członkowie komisji tak przedstawiali warunki higieniczne niektórych pomieszczeń: *to prawdziwe kryjówki rozpusty, pijaństwa, awanturnictwa; wyglądają obrzydliwie; ciasnota, bród i duchota przechodzi wszelkie pojęcia*³⁸. Kontrola domów publicznych objęła zwłaszcza stan zdrowotny kobiet, które miały obowiązek być przebadane przez lekarza. W tym celu otrzymywały tzw. medyczne książeczki, które stawały się dowodem odbytej kontroli lekarskiej, a każdy klient mógł żądać od prostytutki przedstawienia mu takiego dokumentu. Policja zaczęła również kontrolować miejsca powstawania domów publicznych oraz przestrzegania warunków w nich panujących³⁹. Nie miało to jednak wpływu na zmniejszenie się ich liczebności w Petersburgu, a zwłaszcza na szerzenie się potajemnej prostytucji w różnych częściach miasta, głównie w dzielnicach robotniczych.

Petersburg w XIX w. to także miasto wielonarodowe, wśród jej mieszkańców dużą grupę pod względem liczebności stanowili Polacy. Jak już wspo-

³⁷ Ibidem, s. 118.

³⁸ Ibidem, s. 82.

³⁹ М.Н. Зюбан, *Политика российского государства в отношении женской проституции: середина XIX столетия – 1917 год*, „Известия Российского Государственного Педагогического Университета Имени А.И.Герцена. Аспирантские Тетради” 2008, nr 36 (77), s. 82–86.

niałam we wstępie artykułu, w 1869 r. Polaków było w stolicy Imperium blisko 17,5 tys., co po Niemcach i Finach, stanowiło ich na trzecim miejscu wśród najliczniejszych mniejszości narodowych⁴⁰. Liczba Polaków przybywających do miasta także przez cały XIX w. systematycznie wzrastała, a w 1900 r. było ich już 50 tys.⁴¹ Petersburg dla Polaków w XIX w. to miasto szczególne, ale i dla miasta Polacy przysłużyli się także wyjątkowo. Przede wszystkim polska kolonia osiedlająca się nad Newą składała się głównie z wyższych warstw społecznych, dopiero w drugiej połowie XIX stulecia do miasta w przeważającej liczbie przybywali robotnicy⁴². Początkowo do stolicy carów przyjeżdżały głównie osoby szlacheckiego pochodzenia, w tym arystokracja, oficerowie, urzędnicy, studenci, artyści, głównie płci męskiej. Polacy aktywnie uczestniczyli w życiu społeczno-kulturalnym miasta⁴³. Zakładali stowarzyszenia, w tym m.in. Polskie Koło Literackie oraz Towarzystwo Studentów Polskich „Ogół”, otwierali księgarnie, wydawnictwa i wydawali gazety⁴⁴. Polacy tworzyli również własne salony, w których spotykano się w celach towarzysko-kulturalnych. Podobnie jak Rosjanie, korzystali z rozrywek, jakie oferowało im miasto, odwiedzali teatry, muzea, kawiarnie.

Petersburg w XIX w. to miasto wielokulturowe. Obok siebie żyła bogata arystokracja i mniej zamożna szlachta, zasilając m.in. szeregi urzędników czy wojskowych. To także miasto, w którym przeważała licznie grupa robotników pochodzenia chłopskiego, kupcy, rzemieślnicy. Dla każdej z tych grup społecznych otwierały się inne możliwości i sposoby spędzania wolnego czasu. Warto zaznaczyć, że Petersburg przez cały XIX w. budził skrajne emocje, z jednej strony jawił się przede wszystkim jako stolica rozrywki i bogactwa, a z drugiej skrajnego ubóstwa, nędzy, walki z codzienną egzystencją, z którą mierzyła się większa część społeczeństwa miasta. Doskonale ten kontrast ukazuje rosyjska literatura. O Petersburgu pisali m.in. Aleksander Puškin, Mikołaj Gogol, Lew Tołstoj czy Fiodor Dostojewski. Literatura stanowi bardzo dobre źródło prezentacji obrazu miasta, pokazywanego często z perspektywy jej bohaterów, a niekiedy wykreowane postacie stają się wręcz uosobieniem najważniejszych cech mieszkańców stolicy. Takim utworem, który może posłużyć jako przykład, jest komedia *Rewizor* autorstwa Mikołaja Gogola z 1836 r.⁴⁵ Jeden z głównych bohaterów książki – Chlestiakow,

⁴⁰ B. Graczyk, *op. cit.*, s. 7.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Z. Łukawski, *Ludność Polska w Rosji 1863–1917*, Wrocław 1978, s. 83.

⁴³ T.M. Smirnowa, *Życie społeczne i kulturalne Polaków w Petersburgu (XIX–XXI wiek)*, [w:] *Petersburg i...*, s. 53; M. Korybut-Marciniak, *Na służbie w Petersburgu: stolica carów w oczach Artura Dolińskiego*, „Echa Przeszłości”, t. XV, 2014, s. 109–126.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Н. Гоголь, *Ревизор*, https://royallib.com/book/gogol_nikolay/revizor.html, [data dostępu: 16.12.2018 r.].

przyjeżdża do pewnego miasta na prowincji Imperium Rosyjskiego, przez pomyłkę uznano go za wyczekiwanego urzędnika państwowego z Petersburga. Co istotne, w prowadzonych rozmowach Chlestiakow wielokrotnie opisuje swoim towarzyszom swoje atrakcyjne życie towarzyskie prowadzone w stolicy, budząc tym samym u słuchaczy zachwyt i podkreślając jednocześnie wyjątkowość miasta: *Tak wieś, ma swoje pagórki, potoki... Ale jakże porównać ją z Petersburgiem! Ech Petersburg! Cóż to za życie*⁴⁶. Młodzieniec, także poprzez swoje zachowanie, staje się symbolem typowego szlachcica-petersburżanina i jednocześnie prezentuje najważniejsze cechy ówczesnego stylu życia prowadzonego przez mieszczan, czyli skłonność do próżności, umiłowanie przepychu i do wybornych rozrywek⁴⁷. Nie bez przyczyny został przywołany ten utwór, gdyż przybliży on także stosunek pozostałych mieszkańców Rosji do samego Petersburga. Otóż miasto to oślepiało swym „blaskiem” przepychu i dobrobytu nie tylko petersburżan, to przekonanie o jego wyjątkowości, przyciągało ludność z pozostałych części państwa. Petersburg miał swoje dwa oblicza. Był niewątpliwie symbolem potęgi carów, z zewnątrz miasta pięknego, bogatego, dostarczającego jej mieszkańcom różnorodnych przyjemności, a z drugiej strony miasta zepsutego i siedliska rozpusty.

SUMMARY

Saint Petersburg – The City of Men The Social Life in the Imperial Capital of the Russian Tsars

Saint Petersburg is the former capital of the Russian Empire; currently, it belongs to the largest Russian cities and is regarded as the symbol of the bygone era of powerful Tsars. Back then, the city attracted various social groups, thus helping them to cross paths; it also interweaved the fates of people of different nationalities. In the 19th century, Saint Petersburg was the place of residence of the Tsarist authorities; moreover, it served as the centre of cultural, artistic and scientific development. Apart from this, in the course of centuries, the number of citizens was constantly increasing. Curiously, according to various statistics, in the imperial times Saint Petersburg was primarily “the city of men”, whose population was greater than that of women. As a result, both spiritual and physical entertainment was mostly targeted at men. Therefore, the aim of the article is to present the image of 19th century Saint Petersburg in the context of the aforementioned entertainment as well as male-female relationships in which men dominated.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ M. Korybut-Marciniak, „*Biurowy*” świat Rosji XIX stulecia w odśłonach literackich, [rękopis].